

Зміст

Передмова. Для чого було написано ця книжку?	4
Як у дітей формуються цінності?.	5
Отже, які цінності є правильними?	7
Без розмови не обійтися	7
Як користуватися цією книжкою	9
А тепер кілька порад щодо того, чого робити не варто	13
Як розмовляти з «важкими» дітьми.	14
Загальні рекомендації з користування цією книжкою	16
Бесіди	21
<i>Бесіда 1.</i> «Піратство»	21
<i>Бесіда 2.</i> Крадіжка	22
<i>Бесіда 3.</i> Хто гідний життя	23
<i>Бесіда 4.</i> Злодійство заради добра.	25
<i>Бесіда 5.</i> Мислителі про етику. Платон	26
<i>Бесіда 6.</i> Списування в школі	27
<i>Бесіда 7.</i> Спортивна етика	28
<i>Бесіда 8.</i> Вбити лиходія	29
<i>Бесіда 9.</i> Вечірки бувають різні.	31
<i>Бесіда 10.</i> Чи відплатити тією ж монетою?	32
<i>Бесіда 11.</i> Взаємини чоловіків і жінок (У)	33
<i>Бесіда 12.</i> Світ брехунів.	34
<i>Бесіда 13.</i> Як народжується обман?	35
<i>Бесіда 14.</i> Неправда в порятунок (У)	37
<i>Бесіда 15.</i> Мислителі про етику. Аристотель.	38
<i>Бесіда 16.</i> Дасш ще брехні!!!	40

<i>Бесіда 17.</i> Гроші і спадщина (як виявляється справедливість у відносинах представників різних поколінь) (У)	41
<i>Бесіда 18.</i> Алкоголь (У)	41
<i>Бесіда 19.</i> Паління	43
<i>Бесіда 20.</i> Використання критеріїв	44
<i>Бесіда 21.</i> Смерть і податки (У).	45
<i>Бесіда 22.</i> Чий злочин серйозніший? (В)	45
<i>Бесіда 23.</i> Наші онуки і наша планета (У)	48
<i>Бесіда 24.</i> Чи маємо ми приймати біженців? (В)	49
<i>Бесіда 25.</i> Мислителі про етику. Гоббс і Локк	50
<i>Бесіда 26.</i> Права тварин (У).	51
<i>Бесіда 27.</i> Чи етично їсти м'ясо?	52
<i>Бесіда 28.</i> Чи можемо ми використовувати продукти, отримані від тварин?	53
<i>Бесіда 29.</i> Убивство тварин (У).	54
<i>Бесіда 30.</i> Факт і думка	55
<i>Бесіда 31.</i> Чи маємо ми право тримати тварин у клітках?	56
<i>Бесіда 32.</i> Гарний вчинок з поганими наслідками	57
<i>Бесіда 33.</i> Пожертвування потерпілим від землетрусу	58
<i>Бесіда 34.</i> Забобони	60
<i>Бесіда 35.</i> Мислителі про етику. Гоббс і Руссо	62
<i>Бесіда 36.</i> Каткування (У)	63
<i>Бесіда 37.</i> Чи може каткування бути виправданим? (В)	64
<i>Бесіда 38.</i> Продовжуємо розмову про каткування (У).	66
<i>Бесіда 39.</i> Мародерство після стихійних лих (У).	66
<i>Бесіда 40.</i> Класичні етичні пастки.	67
<i>Бесіда 41.</i> Рятувальні роботи.	76
<i>Бесіда 42.</i> Рука долі (У)	78
<i>Бесіда 43.</i> Воля волі і життєві фактори.	79
<i>Бесіда 44.</i> Чи лиходій благодійник?	80
<i>Бесіда 45.</i> Мислителі про етику. Іммануїл Кант (У)	82
<i>Бесіда 46.</i> Дружба (Частина 1).	84
<i>Бесіда 47.</i> Дилема вагонетки	85
<i>Бесіда 48.</i> Різноманіття — це нормально	86
<i>Бесіда 49.</i> Створи власні шкільні правила	87

<i>Бесіда 50.</i> Узагальнення.	88
<i>Бесіда 51.</i> Знущання з боку однолітків.	90
<i>Бесіда 52.</i> Продовжуємо розмову про цькування серед однолітків.	91
<i>Бесіда 53.</i> Кара для хулігана	92
<i>Бесіда 54.</i> Переслідування в інтернеті?	93
<i>Бесіда 55.</i> Мислителі про етику. Джеремі Бентам (У).	94
<i>Бесіда 56.</i> Цькування в інтернет-просторі (продовження)	95
<i>Бесіда 57.</i> Страта (У)	96
<i>Бесіда 58.</i> Обіцянки	98
<i>Бесіда 59.</i> Медична етика й уряд (У)	99
<i>Бесіда 60.</i> Як не суперечити самому собі.	100
<i>Бесіда 61.</i> Медична етика — тестування препаратів на ув'язнених	101
<i>Бесіда 62.</i> Медична етика — пересадження нирок	102
<i>Бесіда 63.</i>	103
<i>Бесіда 64.</i> Пиріг «Мoje життя».	104
<i>Бесіда 65.</i> Мислителі про етику. Джон Стюарт Мілль (У)	105
<i>Бесіда 66.</i> Почуття обов'язку.	107
<i>Бесіда 67.</i> Ліки від СНІДу	108
<i>Бесіда 68.</i> Секс	108
<i>Бесіда 69.</i>	110
<i>Бесіда 70.</i> Одинадцять логічних вивертів.	113
<i>Бесіда 71.</i> Батьки, діти і правила.	123
<i>Бесіда 72.</i> Оголошення війни (У) (Коли війна вважається «справедливою»?).	124
<i>Бесіда 73.</i> Етика і бойові дії (У)	126
<i>Бесіда 74.</i> Відповідальність за зміну клімату.	127
<i>Бесіда 75.</i> Мислителі про етику. Елізабет Енскомб (і Аристотель) (У)	128
<i>Бесіда 76.</i> Що можна зробити зі змінами клімату	129
<i>Бесіда 77.</i> Поведінка в дорожньому заторі.	130
<i>Бесіда 78.</i> Справедливість у їдальні	131
<i>Бесіда 79.</i> Брати і сестри	132
<i>Бесіда 80.</i> Скрупульозність	133

<i>Бесіда 81.</i> І знову про етику на дорозі (У)	134
<i>Бесіда 82.</i> Наркотики	135
<i>Бесіда 83.</i> Здоров'я, наркотики і молодь	136
<i>Бесіда 84.</i> Швидкісні обмеження на дорозі (У)	137
<i>Бесіда 85.</i> Мислителі про етику. Джон Ролз	139
<i>Бесіда 86.</i> Машина для підлітка	141
<i>Бесіда 87.</i> Коли з'являється людина (У)	142
<i>Бесіда 88.</i> Етикет і вікові обмеження в спілкуванні онлайн	143
<i>Бесіда 89.</i> Домашня робота	144
<i>Бесіда 90.</i> Узагальнення	145
<i>Бесіда 91.</i> Терористичний акт (У)	147
<i>Бесіда 92.</i> Евтаназія (У)	148
<i>Бесіда 93.</i> Секрети	149
<i>Бесіда 94.</i> Бійки	151
<i>Бесіда 95.</i> Мислителі про етику. Лоуренс Кольберг і дилема Хайнца	152
<i>Бесіда 96.</i> Етика в бізнесі	156
<i>Бесіда 97.</i> Бізнес-етика: конкуренція	157
<i>Бесіда 98.</i> Бізнес-етика: персонал	158
<i>Бесіда 99.</i> Чи треба ділитися?	160
<i>Бесіда 100.</i> Генетичне програмування майбутніх ма- лят (Частина 1) (У)	161
<i>Бесіда 101.</i> Генетичне програмування майбутніх ма- лят (Частина 2) (У)	163
<i>Бесіда 102.</i> Дружба (Частина 2)	164
<i>Бесіда 103.</i> Правильне визначення пріоритетів (Час- тина 1)	165
<i>Бесіда 104.</i> Правильне визначення пріоритетів (Час- тина 2)	166
<i>Бесіда 105.</i> Мислителі про етику. Мартін Лютер Кінг	167
<i>Бесіда 106.</i> Домашні вихованці (Частина 1)	169
<i>Бесіда 107.</i> Домашні улюбленці (Частина 2)	170
<i>Бесіда 108.</i> Права й обов'язки	171
<i>Бесіда 109.</i> Жорстокі комп'ютерні ігри (У)	172
Підказка до бесіди 95. Дилема Хайнца	174

ПЕРЕДМОВА

Для чого було написано цю книжку?

Чого б ви хотіли більше: щоб ваша дитина стала розумною чи доброю?

Найочевидніша відповідь, скоріше за все, «і розумною, і доброю». А що як обов'язково потрібно вибрати щось одне: не дуже розумного добряка чи не надто доброго розумника? Що б ви обрали?

В остаточному підсумку ви, імовірно, оберете добру дитину (така дитина принаймні не залишить вас у старості). Якщо я помиляюся, вам варто відкласти цю книжку і пошукати іншу. Але, якщо я правий, ця книжка для вас. Багато сімей і майже всі школи витрачають величезну кількість часу на інтелектуальний розвиток дітей. І це непогано. Однак я думаю, що не менш важливо для нас усіх серйозно задуматися про те, як ми розвиваємо молоде покоління з етичного погляду, як ми намагаємося виростити їх гідними членами нашого суспільства. Цей підхід до виховання вже існує в родині і школах, і в наших силах дати йому прорватися на поверхню. На шляху може встати безліч мудрих проблем, подолати які не вийде без накопиченої століттями життєвої мудрості чи без незалежного мислення. Усе це я і спробував врахувати, написавши цю книжку.

Як у дітей формуються цінності?

Звичайно, я маю почати з зауваження, що без цієї книжки діти, зрозуміло, не стануть аморальними дикунами. Діти вчаться етиці скрізь: у школі, у своїх товаришів, у церкві, у своїй спортивній команді й у балетному класі. Однак головне місце, де дитина здобуває основи етичної системи, — це рідний дім (так-так, саме у вас, мама і тато). Це твердження, я сподіваюся, нікого не дивує, адже дім — це місце, де дитина проводить велику частину свого життя. Діти не знайомляться з етикою, одержуючи на руки відповідний довідник. Вони вчаться увазі, спостерігаючи, наскільки уважні їхні батьки. Їм буде властиве співчуття рівно настільки, наскільки його виявляють батьки. Вони навчаться щедрості, просто спостерігаючи за тим, наскільки їхні батьки щедрі до інших. І так було завжди. Крім цього, основи етики викладаються батьками в ході повсякденної взаємодії. «Поділися цією іграшкою із сестрою», «почекай своєї черги» і т.д. — усі ці фрази являють собою інструкції з етики, на перший погляд непримітні щоденні уроки, що мають місце в більшості сімей десятки разів на день. Але й у найетичніших батьків діти можуть обманювати, грубіянити і штовхати бабусь на вулиці — адже батьки не є єдиним джерелом інформації для дитини. Однак їхній позитивний приклад має неоціненне значення. Отже, основні моральні принципи виховання залишаються незмінними, а от способи, якими етичні норми передаються від покоління до покоління, стали останнім часом іншими.

По-перше, зовнішні, громадські організації, такі як церква, більше не грають настільки значної ролі в житті дитини. Багато релігійних учень пояснюють, як потрібно

жити, і їхні етичні постулати закладають правильні основи — вони закликають до цілеспрямованості, добродійності, щедрості і турботі про ближніх: «Роби з іншими так, як хочеш, щоб робили з тобою».

Сьогодні релігійність для більшості перестала бути моральним орієнтиром. Не обов'язково належати до якоїсь релігійної конфесії, щоб розуміти цінність багатьох моральних постулатів, що вони пропагують.

По-друге, деякі батьки сьогодні почувають, що в них більше немає авторитету, достатнього, щоб «нав'язувати» своїм дітям етичні норми. Колись релятивізм і постмодернізм привнесли в маси великі ідеї, а тепер надлишок цих неперетравлених ідей змушує багатьох батьків задуматися: чи є взагалі щось дійсно правильне в нашому житті? Проповідуючи нерушимі моральні стандарти, часом замислюєшся: а чи не перетворився ти в старомодного ханжу, а чи не копіюєш ти власних батьків чи ще гірше — своїх прапра-прадідусів. Якщо так, то це навряд чи додасть вам авторитету в очах власних дітей і їхніх друзів. Наприклад, стверджуючи, що «у нормально функціонуючому суспільстві (наприклад, у цьому будинку) обов'язки так само важливі, як і права», дитині може здатися, що ви старий зануда. При цьому фраза про те, що «виконання домашніх обов'язків є зворотнім боком права жити в пристойному будинку, а не у вигрібній ямі», має право на існування.

Релятивізм і ідея про те, що «усі думки однаково припустимі», — найдешевший аргумент в етичних суперечках дітей з дорослими. Саме він ліг в основу руху за «прояснення цінностей» у 1960-х і 1970-х, коли будь-які цінності, яких дотримувалась дитина, вважалися цінними. Наприклад, якщо дитина казала «Я хочу завжди бути

першим і обходити тих, хто слабший», батько, що зважувався суперечити цьому твердженню, ризикував перетворитися в занудного моралізатора.

Однак, я думаю, цілком зрозуміло, що не всі етичні позиції однаково гарні і що деякі цінності кращі, ніж інші. Якщо в клас, де вчиться ваша дочка, приходять новенький і в нього немає із собою перекусу, ви навряд чи розглядали б як рівноцінні і припустимі варіанти дій у такій ситуації: поділитися обідом чи побитися з ним. Перший вчинок, мабуть, гарний, а другий, поза всяким сумнівом, поганий. Навряд чи ваша дитина зможе заперечити проти цього. Далі, у розділі «Діалоги з дітьми, що мають проблеми з етикою», я буду розглядати це питання на прикладах із життя.

Отже, які цінності є правильними?

Обговорюючи запропоновані в книзі питання зі своїми дітьми, ви напевно сподіваєтеся, що вам вдасться закласти в них набір «правильних» цінностей. Нижче я наведу список деяких ідей, що ви, імовірно, захочете з роками прищепити своїм дітям (з цими ідеями ви також зустрінетеся в бесіді 75).

Навряд чи очікується, щоб хтось дотримуватиметься усіх цих цінностей і якостей. Переборщити з деякими з них теж не хотілося б: наприклад, занадто багато «впевненості в собі» — це не так вже й добре. Проте перевірити себе за цим списком можна цілком.

Без розмови не обійтися

Про етику і життєві цінності вдома потрібно розмовляти постійно. Звичайно так і відбувається. Щоразу, коли

ваша дитина приходить зі школи, з величезним бажанням розповісти про чергову «несправедливість», для вас це відмінна можливість торкнутися проблемної теми. І коли схожа проблема піднімається в передачі чи фільмі, це теж вдалий час для бесіди.

Я зовсім не закликаю повернутися до «старих добрих часів», коли дітям просту наказували поводитися певним чином. Я пропоную зворотне. Я вважаю, що етичні питання необхідно обговорювати, докладно розбирати на сімейній нараді, при цьому наділяючи дітей повноцінним правом голосу в таких дискусіях. Такі розмови не повинні носити заступницького характеру: «добре, я зараз поясню, як правильно». Тут дуже важливо справді вірити, що певні якості і принципи кращі за інші: сміливість кращий за боягузтво, альтруїзм кращий егоїстичності — при цьому обговорювати і критично осмислювати їхню значимість і правильність.

Наприклад, коли ви кажете дитині: «Ти маєш бути терпимим стосовно інших людей», він, швидше за все, пропустить цю «чергову мораль» повз вуха. Але, якщо ви наведете яскраві приклади і допоможете дитині зробити власний висновок, можливо, вона сама вирішить, що толерантність краща нетерпимості. Важливо, що це буде її власна думка. Тобто прищепити дитині терпимість легше, не наказавши їй бути такою, а спрямувавши її до самостійного вибору на користь терпимості. Звичайно, ще краще було б поставити її в ситуацію, коли в терпимості можна практикуватися, але це вже зовсім інша розмова.

Не потрібно нав'язувати дітям свої переконання, вони все одно розвернуться і підуть, повні власних думок. Вдумливі дискусії з дітьми на тему етичних питань допоможуть

вам прищепити ліберальну ідеологію, що налічує вже сотні років. Саме завдяки цій традиції існує демократія, воля слова і прославлений «Монті Пайтон»[1]. Століттями лібералізм набирає силу, проголошуючи мудрість тисячоліть як цінність. Його заслуга в тому, що він розвив у людях здатність мислити критично. Він дозволив людям сформувати власні обґрунтовані думки, знайти золоту середину між двома крайнощами: авторитарністю і потуранням. Лібералізм — це унікальний і дорогоцінний приклад торжества людського розуму, і я переконаний, що ми зобов'язані передати його своїм дітям. Використовуючи цю книжку, вкладені в ній навички розвитку етичного мислення, філософські погляди і дилеми, ви саме це і робите.

Можливо, бесіди, наведені в цій книжці, можуть здатися вам трохи безглуздими. Безглуздо робити вигляд, що вони те саме що розмови на кшталт «як пройшов твій день?» чи «який рахунок був у вчорашньому футбольному матчі?». Разом з тим послідовне обговорення етичних норм зі своїми дітьми — це одне з найважливіших ваших завдань. Згадайте, що в цю хвилину десятки тисяч батьків тренують своїх дітей за допомогою нескінченних вправ з математики, граматики і логіки, взятих з нудних книжок. Сумніваюся, що вони сприяють проведенню захоплюючих сімейних бесід, присвячених різним етичним проблемам. Розмови ж, запропоновані в цій книжці, набагато цікавіші і корисніші.

Як користуватися цією книжкою

Можна дотримуватись визначеної «програми», наприклад, щотижня всідатися за столом усією родиною і відпра-